

בבא לצאת ידי שמים – הש"ך (חו"מ פה סקל"ו) כתב שזה שאמרו כאן אם בא לצאת ידי שמים חייב – מדת חסידות היא.

(ולפי"ו, בסיפא שאין תביעת ברי, פטור אף ממתת חסידות, הגם שמסופק שמא חייב לחבירו. ויש להבין, בשלמא בהלוואה ופקדון, מובן הדבר, שכיון שהדבר בספק שקול, שאין כאן 'ברי ושמא' ואין גם חזקת חיוב, פטור לגמרי, שהרי לא מסתבר שמצד מדת חסידות ראוי לו לתת לחברו, בזמן שגם גם לחברו נורה לתת לזה מצד מדת חסידות. אבל בספק גולה, צריך עיון טעם הדבר, והלא הוא בספק שעבר איסור חמור, וכלפי שמיא גליא אם גול, ואם אכן גול, הלא יעגש על מעשהו, ומדוע לא יחוש לכך?). ובספר 'שערי ישר' (ה, טז) האריך לבאר ענין זה, ודקדק בלשון הגמרא 'חייב – בבא לצאת ידי שמים', ולא אמרו 'פטור בדיני אדם' [חייב בדיני שמים] (כבריש 'הכונס'). וכתב, שבעצם הלא ברי עדיף, אלא שיש לנתבע כח בדין, משום מוחזקותו בממון, וענין חזקת ממון הוא כח במשפטי הדיינים, שיש זכות למוחזק להשאיר הממון בידו, ולכן עדיפות ה'ברי' על ה'שמא' אין בה די כדי להפקיע כח זה של 'מוחזק'. ואולם, אם בעל הדין אינו חפץ להעמיד דינו על פי חזקותו, אלא שרוצה לדון על פי האמת כפי שהיא ('בא לצאת ידי שמים'), שוב אין חזקותו מועילה לו, שהרי אין החזקה מכריעה את עיקר הדין ומפקיעה את הקנין מהבעלים האמתיים, אלא שהיא ענין הנהגתי בכללי המשפט, כאמור.

זהו שאמרו שאם הבעלים רוצים לצאת ידי שמים, היינו, שמתרצים להוציא החפץ מרשותם ולדון כדין האמת לאמתו, שוב אף בדיני אדם חייבים הם, שהרי ברי עדיף על שמא, וכלפי דין שמים אין החזקה ולא כלום.

ביסוד זה יישב כמה קושיות. וכתב גם נפקותא, שלפי"ו כאשר בא לצאת ידי שמים ומשלם, אין זו כמתנה בעלמא מבחינתו של התובע, אלא מדינא, ועל כן אם יש לתובע בעלי חובות – להם ישלם, מדין 'שעבודא דר' נתן', ולא לתובע בעצמו.

– כתב הריב"ש (בשו"ת, טצב) בשם הרמב"ן, שאף על פי שחייב אם בא לצאת ידי שמים, לא מועילה תפיסתו של התובע. (והביאו הש"ך חו"מ עה סקכ"ו להלכה. ואולם אין הדבר מוסכם – ע"ש בפתחי תשובה). וכבר דנו הפוסקים בכל מקום שאמרו 'חייב לצאת ידי שמים' אם מועילה תפיסה. ואולם לפי דברי הש"ך לעיל, שאין כאן אלא מדת חסידות, אין הוכחה מדברי הריב"ש לשאר מקומות שחייב לצאת ידי שמים, שלא תועיל תפיסה, שיש לחלק בין חיוב גמור למדת חסידות, ואולם האחרונים לא חילקו בדבר (שערי ישר שם).

דף קיט

הערות בפשט וציונים

'איתמר, גולן – מאימת מותר לקנות הימנו? רב אמר עד שתהא רוב משלו ושמואל אמר אפילו מיעוט שלו. אורי ליה רב יהודה לאדא דילא כדברי האומר אפילו מיעוט שלו' – הרמב"ם ועוד ראשונים פסקו כשמואל, וכהוראת רב יהודה. ורבנו חננאל פסק כרב, שכתב שזהו נידון של איסור, ובאיסורין הלכה כרב כנגד שמואל. וב'בית יוסף' (חו"מ ססט) נימק טעמו של הרמב"ם, שפסק כשמואל ב'דיני', ולדעתו זהו נידון ממוני.

ויש מי שתלה מחלוקת רב ושמואל שהולכים לשיטתם בשאלת 'הולכין בממון אחר הרוב' (כתונת פסים. מובא בחדושי הגר"ר בענגיס ח"ב לה, ע"ש בארוכה).

טעם הדבר שמותר לקנות ממנו, גם אם רוב חפציו גזולים – שהרי אין כוונתו של הלוקח להוציא מהבעליו, ואינו מוסיף להרחיק את החפץ מבעליו, אדרבה, בקנייתו הוא מועיל לבעלים, להוציא הגזילה מהגזלן. ואם יתברר לו שהוא גנוב – יחזיר. (עפ"י אילת השחר, ע"ש. וע' בחידושי רבי משה קויס (ש"י – שע"ז). תלמיד הרמ"ע מפאנו) שכתב שאין מותר אלא בשאלה, ולא לקנות. וכן גרס בגמרא 'להנות' ולא 'לקנות'. והביא מבעל הלבושים שכתב הטעם משום שכל איסור זה אינו אלא מדרבנן, ולכך הקלו בדבר. ותמה על כך, והלא קודם יאוש אסור מדאורייתא. וע"ע בערוך השלחן שסט"ה.

'ממון מסור – רב הונא ורב יהודה, חד אמר מותר לאבדו ביד וחד אמר אסור לאבדו ביד...'
 – כתב הרא"ש בתשובה (לב, ד): לא נחלקו אלא בשעה שהולך למסור או שאמר לעשות כן, אבל לאחר מעשה, כשם שאין הורגין אותו אלא בבית דין ובעדים והתראה (מלבד אם הוא מועד לעשות כן שוב – כמבואר בדברי הראשונים), כך אסור לאבד את ממונו. (וכן לא נחלקו באופן שעל ידי איבוד ממונו יצילו אחרים, כגון שאין דבריו נשמעין אלא משום עשרו, וכשיעני לא תהיה לו השפעה – ש"ך חו"מ שפה סק"ב).

להלכה, פסקו הפוסקים (רמב"ם, רי"ף, ר"ח, טשו"ע) שממונו אסור. ואולם, כתב בעל העיטור (והביאו הטור, והש"ך – חו"מ שפה, יג. וכן הביא בתשב"ץ ח"ב כו והרשב"ש – קעז) שדוקא בידיים אסור, אבל גרמי – מותר. (וע"ע: שו"ת חתם סופר חו"מ קנ"ד; שו"ת מהרש"ם ח"ב רב; הר צבי. וע' במובא ביוס"ד – גטין ז (חוברת ו) על מסירת המסור).

– זה ששונה 'מסור' משאר חייבי מיתות בית דין, שאין התר לאבד ממנו, הגם שמחויבים מיתה – יש שכתב לבאר על פי דברי הרמב"ם ב'מורה הנבוכים' (ח"ג מא) שמבחינן בין 'מיתת עונש' – של כל חייבי מיתות בית דין, ו'מיתת כפירה' – כגון של אנשי עיר הנדחת, וכדומה, שלכן ממנום בשריפה ולא ליורשיהם. והרי מבואר בכמה מקומות שהמסורות בכלל המינין והכופרין הם. ולכן ניתן לאבד ממנום (לולא טעם 'יכין רשע וצדיק ילבש'). (אמת ליעקב' ע"ש. וע"ע ב'אילת השחר' שהאריך בענין. ובפשטות נראה להסביר שבכל מקום שדינו במיתה, ובבית דין, נתון הדבר לגבולים מסוימים, שאין רשות לכל אדם להעניש, וכן אין רשות לב"ד להוסיף על ענשו, אלא מה שאמרה תורה, לכן אין לאבד ממנו. לא כן במסור שאין זה בתורת עונש (וכמוש"כ הרא"ש הנ"ל, שלאחר מעשה אין רשות לאבד ממנו, שאז דינו מסור לב"ד בלבד), אלא שהתירה תורה את דמו, והרי הוא כגברא קטילא, ואין לו שליטה וזכות על עצמו ועל כל אשר לו).

על המלה 'מסור' – ע' לעיל בדף צט.

'רב חסדא הוה ליה ההוא אריסא דהוה תקיל ויהיב תקיל ושקיל...' – המהרש"א תמה על פירש"י, ופרש שהיה לו לאותו אריס אבן ואבן, גדולה וקטנה, ושקל ונתן לרב חסדא בקטנה, ושקל לעצמו בגדולה. (וע"ע בן יהוידע).

על לקיחת ממון מן הנשים הנשואות, ושאר עסקי משא ומתן עמן, כתבו הראשונים שהכל נקבע לפי מנהג הזמן והמקום, אם יש קפידא מצד הבעלים אם לאו – ע' חדושי הרשב"א כאן, ובשו"ת – ח"ג שעג וח"ה נז; שו"ת רשב"ש סו"ס צא; ים של שלמה – פ"ח כט; שו"ת טוב טעם ודעת מהדו"ג קפא.

(ע"ב) 'ולא יסרוק הבגד לשתיו אלא לערביו' – כי הערב עבה יותר מן השתי (וכן מבואר ביומא עז).

וזה בבגדי צמר, אבל בפשתן אין עושין כן, וזהו החילוק בין גלימא (צמר) לטרבלא (פשתן). (חדושי הראב"ד. וכן כתב הרמב"ם בפרוש המשנה – נגעים יא, ת, שבצמר השתי דק מהערב, ובפשתן – שוים הם).

‘ובכל מקום לוקחין מהן כר מלא מוכין וכסת מלאה מוכין. מאי טעמא? קננהו בשינוי’ – אף על פי שזהו שינוי החזור לברייתו, כתבו כמה מן הראשונים, שכיון שהדבר ספק ולא ודאי גזול – הקלו. (חידושי הראב"ד, מ"מ – גניבה ו, ט; שו"ת הריב"ש רעג. וע' בבאור הסברא בהערות המהדיר לחדושי הראב"ד – הר"ש אטלס. ובפשטות י"ל שהאיסור לקנות מן הגולן – מדרבנן, והקלו בשינוי מעט). והב"ח (ח"מ סו"ס ס) כתב שאין זה שינוי החזור לברייתו, שהמוכין שוב אינם חוזרין לקדמותן.

מוסרים ופרפראות

‘אסור לאבדו, דלמא הוה ליה זרעא מעליא’ – ‘אמרו זכרונם לברכה, שאפילו אנשים שמותר לאבד גופן, כגון המינין, אסור לאבד ממונם ולגזול או לגנוב מהם. ואמרו בטעם זה, שמא יצא מהן זרע ראוי ויהיה ממונם להם. ועוד אפשר לומר, שכוונתם ז"ל בהרחיקם זה, כדי שלא ירגיל האדם טבעו בכך, כי גריעות יהיה בנפשם, בהרגילה במידות הפחותות והרעות, והוא חבל חזק למשוך העוון.’ (‘החינוך’, רכט)

‘לוקחין מנשים זיתים במועד (במועט) בגליל העליון...’ – כתב רש"י, שהשמן שם ביוקר ומקפיד על דבר מועט. והתוספות (חגיגה כה). כתבו להפך, שהשמן שם בזול. וכוונת רש"י על פי מש"כ בכמה מקומות שבני גליל עניים היו. וזהו שפרש שהשמיענו התנא חידוש שאעפ"כ קונים מהם. (ע' פני יהושע). וכיצא בזה לענין בגדי פשתן, כתב רש"י (בשבת מז). שאין מצויין בגליל. והתוס' (שם ובחגיגה) חלקו על פי משמעות משנתנו 'לוקחין מן הנשים כלי צמר ביהודה וכלי פשתן בגליל' – משמע שמצויין שם בגדי פשתן. (וכנראה לרש"י מתפרשים הדברים להפך, שנקט התנא חידוש שאפילו אין מצוי – מותר ליקח מהן, כמבואר מפירושו דלעיל לענין שמן).

‘רמו קמיה כבלי ושירי’ – ‘כבלי’ – ‘אלו העגילים שעושים בשוק בארצות ישמעאלים, כמו הכבל שקורין כלכא"ל. ו'שירי' – צמידים. אבל רש"י ז"ל פרש 'כבלי' – שרשרות של זהב, לפי שבארצות הנוצרים אינם נוהגים אלו העגילים.’ (שו"ת רשב"ש צא).

– שתיים זו שמענו מדקדוק הלשון; א. 'רמו קמיה' – ולא מסרו בידו אלא לפניו, שהקפיד ממדת חסידות שלא ימסרו לו מיד ליד. ב. יש לשמוע שבדברים אלו הכל נקבע לפי רוב אנשי המקום, שמשמע שלא הקפיד לבדוק כל מקרה לגופו, אם עשירים הם או עניים. (בן יהוידע).

זעל הכל, יזהר אדם להיות מלאכתו באמונה, שאין לו לאדם אלא שם טוב הנמשך מפעולותיו, ומעשיו של אדם מעידין לו בעולם-הזה ודנין אותו לעולם-הבא. אשרי מי שגדל בשם טוב, ומי שיאמר עליו, על טוב פעולותיו: 'זהלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך'. (לשון המאירי).

נספחים

פנינים מלוקטים מפי ספרים וסופרים בעניני גולה

חומר עיון גול וענינו

'דאין לך חמור בכל האיסורין שבתורה מעונש הגזל, דאמר רבי אלעזר: כל עברות שבתורה עברו דור המבול עליהן, ולא נחתם דינן למחות את זכרם במי המבול, עד שפשטו ידיהם בגזל' (תנחומא, נח).

*

'הייתי נזהר מאד ומאד מעון גול, כי עון גול חמור מכל העבירות שבעולם, והראיה מדור המבול שלא נחתם גזר דינם וכו' כנודע. והארכתני בזה בחבורי בעז"ה ע"ש. ודי ממה שנזכר בגמרא הקדושה על עון המר הזה, ובפרט בדברי הנביאים הקדושים. ובעז"ה וויתרתי ממנוי כמה זהובים שלא אכניס את עצמי ח"ו בגזל ממון אחרים אף פרוטה אחת. לכן בניי אהוביי, תזהרו גם אתם מאד מאד אף מספק גול, בכדי שאחר מאה שנים עת פקודתכם תהיו נקיים מעון המר הזה.

ובכלל זה אני מזהיר אתכם באזהרה גדולה, שלא תקחו איזה הקפה, הן אצל ישראל או להבדיל אצל נכרי, אם לא שתדעו מקודם שבודאי יהיה ביכולתכם לשלם בשלימות בזמן הפרעון, ולא תקראו רשעים ר"ל, כמו שכתוב 'לוה רשע' וגו'. ואצל ערל יש גם כן חילול השם ר"ל, ועון חלול השם חמור מכל עבירות כנזכר במשנה 'אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם' משא"כ בשאר עבירות... וכבר הזכרתי בסימנים הקודמים, שבכל שלש התפילות של יום, קודם 'יהיו לרצון', התפללתי להשם יתעלה שיצילני מעון המר הזה. גם בברכת 'השיבנו אבינו', ובחתימת הברכה של 'על הצדיקים', התפללתי במחשבתי גם כן על זה כנ"ל. ודי בהערה זו בניי אהוביי. (מתוך צוואת בעל 'יסוד ושורש העבודה' - י"ט).

*

'נפש כי תחטא ומעלה מעל בה', וכחש בעמיתו בפקדון... - 'ראה והביטה עד היכן מגיע ענין הכופר ממון - אע"פ שאינו אלא דבר שבממון, הוא כופר בהשם יתברך'. (של"ה). ומקור הדברים בספרא: 'אמר ר' עקיבא... אבל המפקיד אצל חברו אינו רוצה שתדע בו נשמה אלא שלישי שביניהם, בומן שמכחיש מכחיש בשלישי שביניהם'. וכן בתוספתא (שבועות ג) 'חנניה בן חכינאי אומר: 'כחש בעמיתו' אין אדם כופר בעמיתו עד שכופר בעיקר'.

*

'... כי הממון של אדם גם כן נחשב חלק האדם, כמו שאמרו חכמים פעמים הרבה 'הגוזל את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל את נפשו'. ועוד אמרו 'הצדיקים חביב עליהם ממונם יותר מגופם'...'. (נתיבות עולם - נתיב התשובה, ה)

סעיפי הגזל ו'אבק גזלה'

'זהנה אנחנו רואים, שאף על פי שלא רוב בני האדם גנבים בגלוי הם, דהיינו שישלחו יד ממש בממון חבריהם לקחת ולשום בכליהם, אף על פי כן, רובם טועמים טעם גנבה במשאם ומתנם במה שיורו התר לעצמם להשתכר איש בהפסדו של חברו ויאמרו, להרויח שאני.

ואולם לאוים הרבה נאמרו בגזל: לא תעשק, לא תגזל, לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו, לא תנו איש את אחיו, לא תסיג... הן כל אלה חילוקי דינים שבגזל, כוללים מעשים רבים מן המעשים הנעשים בכלל המשא והמתן המדיני, ובכולם איסורים רבים. כי לא המעשה הניכר ומפורסם בעושק ובגזל הוא לבדו האיסור, אלא כל שסוף סוף יגיע אליו ויגרום אותו, כבר הוא בכלל האיסור... והדין נותן, כי הרי גזל-חפץ גזל, וגזל-זמן גזל; מה גזל את החפץ ועושה בו מצוה נעשה סגורו קטגורו, אף גזל את הזמן ועושה בו מצוה, נעשה סגורו קטגורו...

ואמר (איוב לא) 'אם תטה אשורי מני הדרך ואחר עיני הלך לבי ובכפי דבק מאום'; והבט יפי המשל הזה, כי דימה הגזל הבלתי נגלה כדבר המתדבק ביד האדם, שאע"פ שאין האדם הולך לכתחילה ליטול אותו ונשאר דבק מאליו, סוף סוף בידו הוא, כן הדבר הזה, שאף שלא יהיה האדם הולך וגוזל ממש, קשה הוא שיהיו ידיו ריקניות ממנו לגמרי.

אמנם באמת, כל זה נמשך ממה שתחת הלב מושל בעינים שלא יניח להיות נעים להם את של אחרים, העינים מושכים את הלב לבקש התרים על מה שנראה להם יפה ונחמד, על כן אמר איוב, שהוא לא כן עשה ולא הלך לבו אחר עיניו, על כן לא דבק בכפיו מאום'... (מסילת ישרים, יא)

*

זא"ר חלבו אמר רב הונא: כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום, יקדים לו שלום... ואם נתן לו ולא החזיר - נקרא גזלן...! (ברכות ו:)

*

טעם לכך שמצות וידוי ותשובה נאמרה בפרשת גזלה ('והתודו'...) - כי בעצם כל עבירה בכלל גזל. וזה המחזיר כל הדברים להשי"ת, שהוא מחיה הכל והוא בעלים על כל הברואים - היודע זאת, אינו חוטא ודאי. (שפת אמת - נשא, בשם הרי"מ מגור).

'לא תעשוק את רעך' - היינו, כל דבר טוב שיוכל האדם להמציא לחברו ולא ימציא לו, נקרא עושק אותו. ואף תפילה שיוכל האדם להתפלל אל ה' בעד חברו ולא מתפלל בעדו, נקרא עושק אותו, כמו שמצינו בשמואל שאמר 'וגם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדול להתפלל בעדכם' (שמואל-א יב), ודרש הגמרא (ברכות יב:): על זה: כל שיוכל להתפלל בעד חברו ואינו מתפלל - נקרא חוטא'. (מי השילוח - קדושים)

על גזל הגוי (ע' בדף קיג)

'... הנה אינו מותר לאדם שיקיים דינר או מעה יחסר ממנו השתות אלא שיחתוך אותו, כל שכן שלא

ישתמש בה או יטעה בה את עובד כוכבים. וזה אשר ידמו המון האנשים וקצת מהיחידים שזאת ההטעאה מותרת עם עכו"ם היא טעות ודעת בלתי אמתית.

אמר השם יתברך בדין קנינו במוכר עצמו לעכו"ם או לעבודת כוכבים עצמה, כמו שבא בפרוש אמרו 'וחשב עם קונהו'. ואז"ל: 'יכול יגלום עליו תלמוד לומר וחשב – ידקדק עמו בחשבון'. וענין יגלום – יערים עליו ויטעהו. ואמרו אם כן דברה תורה בעכו"ם שתחת ידך ק"ו בעכו"ם שאינו תחת ידך, אם החמירה תורה על גזלו של עכו"ם ק"ו על גזלו של ישראל.

וכן אינו מותר הבדוי והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפים על העכו"ם. אמרו: 'אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם'. וכל שכן בדבר שיוכל לבא לידי חלול השם, שזהו חטא גדול והגעה לאדם תכונות רעות. ואלו הרעות כולן אשר ביאר הש"י שהוא יתעב אותם ויתעב עושה. אמר: 'כי תועבת ה' אלקיך כל עושה אלה, כל עושה עול'. וכבר יצאנו מכוונתינו הנה, אבל נעיר שאינו ראוי ההשמטה ממנו. ואשוב לכוונת המסכת...'. (פרוש המשנה להרמב"ם – כלים יב, ז).

זה לשון הרב האדר"ת זצ"ל, בקונטרסו 'נפש דוד' (אובסיזוגרפיה):

'מאד מאד הייתי נזהר בממון זולתי, ואפילו של אינו בן בריתנו. ולדוגמא ארשום פה מה שקרה לי שתי מעשיות...'

ותודה לא – לנתקדש שם ישראל על ידי אז לפניו ולפני בני ביתו אשר נתפעלו מאיש אמונים כזה' (סי' לא).

'בכלל פעלתי בלבי ממש כדברי האבן-עזרא (שמות כ, יד) בפירוש הלאו הזה ('לא תחמוד') אשר את של זולתי הוא בעיני כאי אפשר להשיגו בשום אופן, והוא נמאס בעיני כבשר חזיר וטריפה'. (שם סב)

עיי' עוד בענין זה: תנא-דבי-אליהו רבה, טו; ירושלמי ב"מ ב, ה, (וכ"ה בדב"ר ג); ספר חסידים – תר; 'תוכחת חיים' לר"ח פאלאג'י – ויקרא.